

Influența ideologiei marxiste asupra concepției lingvistice a lui Iorgu Iordan și a lui Al. Rosetti (cu referire la două probleme)

Lect. univ. dr. Cristinel MUNTEANU,
Universitatea „Constantin Brâncoveanu” din Pitești, Filiala Brăila

Abstract: *We aim to refer here to only a few ideas of the two important Romanian linguists, Iorgu Iordan and Al. Rosetti, with respect to two aspects: the issue of motivation (and that of arbitrariness) of the linguistic sign, in Al. Rosetti's case, respectively the issue of neologisms, mainly that of terminology, in Iordan's case. We will thus be interested in the way the two linguists reconsidered their initial opinions "in the light of the Marxist-Leninist science on language", following the imposing of the Marxist ideology in the Romanian linguistics as a result of Stalin's intervention in 1950. With this end in view, we examined some of the papers of the two scholars, written before and after 1950.*

Key-words: motivation, arbitrariness, linguistic sign, neologism, Marxist ideology

0. Ne propunem să abordăm aici doar câteva idei ale celor doi importanți lingviști români, Iorgu Iordan și Al. Rosetti, cu privire, în principal, la două aspecte: problema motivării (și a arbitrarului) semnului lingvistic, în cazul lui Al. Rosetti, respectiv problema neologismelor, cu precădere a terminologiei, în cazul lui Iorgu Iordan. Ne va interesa, așadar, în ce măsură și-au reconsiderat cei doi lingviști convingerile inițiale „în lumina științei marxist-leniniste despre limbă” după impunerea ideologiei marxiste în lingvistica românească în urma intervenției lui Stalin din 1950 (vezi *Marxismul și problemele lingvisticii*). În acest scop, am examinat unele lucrări ale celor doi savanți înainte și după momentul 1950.

1. Însă, până la tratarea propriu-zisă a temei anunțate în titlu, considerăm că este util să facem o prezentare succintă atât a ideologiei marxiste în lingvistică, cât și a contextului politico-cultural din România anilor '50 (cu consecințele bine știute).

1.1. În perioada anilor '20-'40, lingvistica sovietică a fost dominată de teoria excentrică a lui N.I. Marr (1864-1934), de așa-zisul „marrism” pe care fondatorul său încercase să-l justifice prin ideologia marxistă. După Marr, limbile nu ar fi fenomene naționale, ci de clasă, ținând de suprastructură, ce se schimbă în funcție de transformările economice ale societății din care fac parte vorbitorii. Bun cunoscător al limbii georgiene și al celorlalte limbi caucaziene, interesat de lingvistica istorică (însă respingând teoria indo-europeană general acceptată), Marr a pretins că poate explica prin concepția sa nu doar lingvistica istorică, ci și pe cea preistorică. Astfel, el a ajuns până la punctul în care să afirme că toate cuvintele din toate limbile s-au format din patru elemente primitive: *sal*, *ber*, *ion* și *roș*[1]. În același timp, Marr considera că limbile nu se asociază – din punct de vedere istoric – în familii lingvistice[2], ci în «straturi» structurale cu evoluție diferită, alcătuite din combinații continue[3].

1.2. Firește că lingviștii sovietici serioși și de bună credință nu împărtășeau ideile lui Marr. Cu toate acestea, o asemenea concepție lipsită de orice fundament științific s-a bucurat de sprijin oficial iar savanții ruși au considerat că ar fi mai prudent să o elogieze sau să o susțină. Starea aceasta a durat până în 1950, anul în care „Stalin a ordonat subit respingerea întregului edificiu marrist, subliniind, printre alte lucruri, că limba nu era dependentă de organizarea economică, din moment ce limba rusă a servit și capitalismului prerevoluționar și comunismului postrevoluționar, o idee evidentă, dar care se vede că nu mai fusese afirmată până atunci”[4].

Intervenția lui Stalin nu a făcut altceva decât să repună lingvistica sovietică pe un făgaș normal. Materialele publicate de (sau, mai bine zis, în numele lui) Stalin nu au nimic extraordinar în ele – sunt pur și simplu afirmații de bun simț referitoare la limbă și limbaj. Nimic nou sub soare! De altfel, se poate subscrie la opinia lui Maurice Leroy, potrivit căreia marxismul (predicat chiar în Franța de un lingvist ca Marcel Cohen) reprezintă, în definitiv, tezele clasice ale școlii sociologice franceze a lui A. Meillet, după care faptul lingvistic este, înainte de orice, un fapt social[5].

George Mounin (el însuși adept al marxismului) a făcut o analiză minuțioasă a operelor fondatorilor acestei doctrine, căutând referiri la problemele de limbă / limbaj. Rezultatul a fost dezamăgitor: pe de o parte, „în ansamblu, rămânem cu impresia că Engels și Marx s-au referit întotdeauna la limbă în legătură cu alte lucruri, în treacăt. Nimic fundamental de recuperat de la ei asupra lingvisticii ca știință, nici asupra aplicării marxismului la lingvistică.”; pe de altă parte, „preocuparea lui Lenin nu este absolut deloc lingvistică, ea este psihologică, filozofică, epistemologică”[6].

1.3. Al. Graur și Lucia Wald [7] au încercat să sintetizeze trăsăturile specifice lingvisticii marxiste în patru puncte:

a) Lingvistica marxistă (în continuare – LM) consideră faptele de limbă „în ansamblul lor, în întrepătrunderea lor, în influența lor reciprocă, ținând seama de caracterul lor sistematic și de unitatea dialectică a limbii cu gândirea”, fără a neglija însă aspectele particulare.

b) LM privește limba în dinamica sa, ca fenomen în continuă schimbare, „diferențind elementele productive de cele moarte sau muribunde, luând atitudine pentru întărirea unora și pentru eliminarea treptată a celorlalte”. În consecință, perspectiva istorică este preferată celei descriptive, fără a o elimina pe cea din urmă.

c) LM cercetează evoluția limbii în strânsă conexiune cu evoluția societății deservite, ceea ce conferă lingvisticii „un solid fundament materialist”. Aceasta nu impune, totuși, ca orice modificare din structura limbii să fie explicată obligatoriu prin influența unor schimbări din societate.

d) LM are ca obiectiv esențial „descoperirea legilor interne de dezvoltare care oglindesc rezolvarea contradicțiilor interne ale limbii și pune în lumină salturile calitative în structura limbii”. Desigur, aceasta nu presupune și excluderea influențelor externe asupra limbii.

Graur și Wald apreciază că aceste trăsături se regăsesc în diverse orientări lingvistice vechi și moderne (la neogramatici și la structuraliști, de pildă), însă niciodată toate la un loc și nici în mod organizat, așa cum decurge din concepția materialist-dialectică unitară și coerentă ce caracterizează lingvistica marxistă. Mai mult decât atât, în privința unei chestiuni de importanță capitală, cum este legătura dintre evoluția limbii și istoria societății, foarte puține lucruri se pot prelua de la celelalte școli[8].

1.4. În România anilor '50 lingvistica marxistă a fost impusă în pofida unei vremelnice rezistențe a lingviștilor noștri importanți, care au fost copleșiți de „context” și forțați să adere, în cele din urmă, sub presiunea regimului politic, la „învățăturile” lingvisticii staliniste.

1.4.1. Ilustrativă pentru situația din cultura noastră de atunci este seria numeroaselor articole (semnate sau nesemnate – deci, „oficioase”) ce s-au tipărit între anii 1949-1953 în publicațiile „Cum vorbim”[9], „Contemporanul” și „Scânteia”, articole „caracteristice pentru programul de demolare a tradiției și a valorilor naționale în cercetarea lingvistică și din învățământul filologic românesc (principalul «dușman» fiind Sextil Pușcariu)”[10]. Erau atacate *saussurianismul*, *structuralismul* și obediența lingviștilor noștri față de Occident. Proiectele vechi erau considerate „reacționare”, iar lucrările și concepțiile anterioare erau socotite „cosmopolite”, plătind tribut ideologiei burgheze. Era condamnată și utilizarea limbilor străine (în special a francezei!) în tipărituri, pe motiv că astfel de manifestări dăunează construcției socialismului în R.P.R., frânând „marșul triumfal” al acestuia. Dintre figurile majore ale științei lingvistice românești, erau incriminați (ca „dușmani ai poporului” sau „trădători de patrie”) Sextil Pușcariu, I.-A. Candrea și Sever Pop (fie deja decedați, fie plecați peste hotare). Dintre cei din țară, unii, precum Al. Rosetti, erau blamați pentru că rămăseseră „înfeudați concepțiilor idealiste”, în timp ce alții (Iorgu Iordan, Emil Petrovici) erau învinovați pentru faptul de a nu fi „scos lingvistica din starea de stagnare”[11]. În rest,

merită semnalat amănuntul că atât lingviști „consacrați”, cât și tinere „speranțe”, după ce s-au lansat în sociologismul marrismului, l-au păstrat pe acesta (datorită facilității sale ideologice), chiar și după ce „genialul” Stalin se ridicase contra sa.

1.4.2. Pentru a nu fi excluși (lucru care s-a și petrecut temporar, de altfel) definitiv din învățământ și din cercetare, lingviști de prestigiu, precum Iorgu Iordan, Al. Rosetti și Al. Graur, au trebuit să facă o serie de compromisuri, mai ales după acțiunile declanșate împotriva lor. De pildă, în urma unui referat (nr. 570, din 13 iunie 1952) întocmit de către Leonte Răutu, a fost decisă, de către Iosif Chișinevschi, „Epurarea Institutului de Lingvistică al Academiei”[12]. Credem că nu este lipsit de relevanță să amintim o parte din conținutul acelui referat.

Leonte Răutu, deși îi recunoștea lui Iorgu Iordan o „oarecare valoare științifică” și o bună cunoaștere a limbii române contemporane, îi imputa acestuia faptul că lucrările sale sunt „adânc pătrunse de idealism, mergând fidel pe urmele lingviștilor din Apus”. Despre volumul *Limba română actuală* (apărut în 1943), același politruc afirma – pornind de la câteva exemple de cuvinte și expresii citate în corpul cărții – că „are un caracter antisovietic, antisemit și cosmopolit”. În același timp, autorul raportului observă că Iordan „nu a făcut niciodată critica lucrărilor sale din trecut și, mai ales, nu a luat atitudine față de școala idealistă a lui Saussure, deși în repetate adunări de partid ca și în Academie, i s-a cerut acest lucru”. Mai mult decât atât, Iordan nu ar fi întreprins nimic pentru restructurarea activității Institutului „pe baza învățăturii lui I.V Stalin”, fiind în mare măsură responsabil de faptul că institutul se afla încă pe „poziții idealiste și marriste”. Aceleași acuzații îi erau aduse și lui Al. Graur, despre care se susținea, printre altele, că „are o falsă reputație de lingvist de valoare”. În plus, Graur, la apariția lucrării lui Stalin (*Cu privire la marxism în lingvistică*), ar fi „luat fâțiș apărarea marrismului”, declarând, totodată, că nu poate fi de acord cu toate tezele lui Stalin. Până și activitatea sa de la revista „Cum vorbim”, al cărei redactor era, i se părea lui L. Răutu subversivă, multe materiale publicate acolo având, după el, un „caracter dușmănos”. În schimb, despre Al. Rosetti se spun foarte puține lucruri: faptul că, spre deosebire de Iordan, nu ar fi avut valoare științifică și că, alături de Graur și Iordan, sabota „măsurile preconizate de partid”, constituind o piedică pentru restructurarea Institutului de Lingvistică și a catedrelor de lingvistică „în conformitate cu lucrarea tovarășului Stalin”[13].

Convins de „temeinicia” referatului, Iosif Chișinevschi dispunea urgent epurarea Institutului de Lingvistică al Academiei. Iorgu Iordan, Al. Rosetti și Al. Graur erau demisi din funcțiile de conducere a institutului, rămânând aici doar cu statutul de „colaboratori științifici”. Dintre cei trei, singurul care mai avea dreptul de a preda era Iorgu Iordan. Noua conducere a institutului avea ca „sarcină centrală organizarea întregii activități pe tărâmul științei lingvistice, pe baza genialei lucrări a tovarășului Stalin, «Marxismul și problemele lingvisticii»”.

2. Începem cu Al. Rosetti, întrucât subiectul de care s-a ocupat este unul de filozofie a limbajului, așadar unul mai grav ca problematică, de vreme ce tratarea sa se poate impregna mai ușor de elementele unei anumite ideologii.

2.1. Într-o carte de dimensiuni reduse, *Filosofia cuvântului* (apărută în 1946, dar reluând memoriul *Le mot. Esquisse d'une théorie générale* din 1943), Al. Rosetti discută și problema arbitrariului semnului lingvistic, după ce, în prealabil, se referise la raportul dintre vorbire și gândire[14]. În pofida afirmațiilor unor savanți precum Humboldt, Steinthal, Wundt, Cassirer, Vossler (considerați, în bloc, „linguiști” [sic!]), care susțineau paralelismul dintre vorbire și cugetare, Al. Rosetti (în acord cu Marty) consideră că „vorbirea și cugetarea nu sunt la origine în relație naturală și cauzală, cugetarea fiind anterioară vorbirii”[15]. Dar, în această privință, Rosetti nu se află pe drumul cel bun[16].

În definirea și explicarea conceptului de „semn lingvistic”, Rosetti este, în primă fază, tributar lui Saussure: până și exemplul dat pentru a demonstra caracterul arbitrar al semnului

este preluat de la Saussure (este vorba de cuvântul *bou* raportat la animalul denumit astfel). De altfel, trimiterea la Saussure este directă: „Legătura dintre concept și imagine (cuvântul *bou*) este deci necesară și, după cum a arătat de Saussure, conceptul și imaginea nu pot fi separați [sic!] unul de altul, ca și cum, dacă am vrea să desprindem cu foarfeca o imagine desenată pe o foaie de hârtie, am tăia în același timp recto și verso, fără putință de a-i separa, ei fiind solidari”[17].

O comparație cu textul original saussurean evidențiază faptul că Rosetti nu face altceva decât să rezume discuția despre semn din celebrul *Curs de lingvistică generală*[18], chiar dacă evită termeni precum *semnificat* și *semnificant* și utilizează peste tot termenul *vorbire* (chiar și atunci când este vorba în mod evident fie de *limbă*, fie de *limbaj* în general).

Și, tot în deplin acord cu lingvistul elvețian, Rosetti se referă la o funcție semnificativă și simbolică a vorbirii (deși Saussure nu folosește termenul *funcție*): „Cuvântul este simbolul conceptului; și, pe de altă parte, în cazul onomatopeelor, semne linguistice motivate prin excelență, adică formate din sunete adecvate sensului suportului fonic, cuvântul este simbolul realității obiective: căci rom. *cucu*, de exemplu, nu reproduce exact cântecul cucului, ci transpune numai în vorbirea umană sunetele emise de această pasăre, respectând relația dintre sunete: aceasta corespunde cu definiția simbolului, de a reproduce în mod imperfect realitatea obiectivă, în virtutea unei corespondențe analogice.”[19]. Același lucru este susținut și mai departe, cu alte exemple de onomatopee, cu referire la problema ce i-a frământat pe antici (este amintit și Platon cu al său dialog, *Cratylus*) – anume dacă sunt sau nu cuvintele convenționale. Deci, în această primă fază, Rosetti nu trece dincolo de învățăturile lui Saussure (chiar dacă amintește și alte puncte de vedere).

2.2. Iată însă că, forțat de împrejurări, Rosetti revine asupra subiectului, reconsiderând „în lumina științei marxist-leniniste despre limbă” concepția expusă în lucrarea deja citată și care era, după cum vom vedea, mai apropiată de realitatea limbajului. O va face în comunicarea *Despre natura semnului lingvistic* (datând din 1950 – publicată, cu prelucrările necesare, în 1955), declarând, încă din primele rânduri:

„În privința raportului mutual dintre noțiuni și sunete, F. de Saussure susține că el este arbitrar sau nemotivat. Așadar, alegerea sunetelor nu ar fi impusă de sunete. Ne propunem să indicăm pe ce cale se poate ajunge la concluzia că, la origine, raportul dintre noțiuni și sunete nu este arbitrar, ci motivat”[20].

Se încearcă, totodată, și justificarea (sau condamnarea?) concepției lui Saussure în felul următor: „Afirmația lui F. de Saussure se explică prin faptul că el consideră limba ca o «formă», nu ca o «substanță», și deci studiază limba izolat de condițiile vieții materiale și de relațiile omului în societate. Căci legătura dintre noțiuni și sunete este de natură socială. După cum a arătat I.V. Stalin «în afara societății nu există limbă»”.

Rosetti admite (pe urmele lui Engels) că vorbirea s-a născut în procesul muncii (pentru ca cineva să comunice ceva altcuiva) „căci individualul este în același timp și social”[21].

După o argumentare de patru pagini, constând în principal în citate și păreri extrase din Marx, Engels, Lenin și Stalin (pe care nu le mai amintim), lingvistul român rezumă rezultatele expunerii sale astfel:

„1. Semnul lingvistic este format din reunirea unei noțiuni cu un anumit număr de sunete; 2. Nu există o legătură directă între sunetele semnului lingvistic și obiectul real; legătura se face prin mijlocirea noțiunii; semnul lingvistic nu este copia obiectului real, ci o interpretare a lui; 3. Legătura dintre noțiuni și sunete este necesară și naturală; 4. Raportul mutual dintre noțiuni și sunete este de natură socială; 5. În momentul când s-a produs vorbirea articulată, în condițiile muncii omului din faza de început a orânduirii comunei primitive, legătura dintre noțiuni și sunete este necesară. Aceasta înseamnă că la origine semnul nu este arbitrar; 6. Pentru generațiile următoare, semnul lingvistic este arbitrar sau nemotivat, pentru că limba le-a fost dată gata făcută de societate; pe de altă parte, el nu este arbitrar și e deci motivat, pentru că legătura dintre noțiuni și sunete este naturală; 7. Tendința de a

adevra sunetele la noțiune se manifestă în limbă în sunetele expresive. Scriitorii și poeții, în special, sunt acei care utilizează expresivitatea sunetelor vorbite.”[22].

2.3. După cum se observă, Rosetti face aici „greșeala” de a aborda o problemă nelingvistică (și care, de altfel, nu ține nici de filozofia limbajului): problema originii limbajului. El explică, în bună măsură, apariția limbajului prin așa-numita „yo-he-ho theory”, conform căreia limbajul a luat naștere în procesul (sau în condițiile) muncii. Or, se știe că încă din 1866 Societatea de Lingvistică din Paris a decis respingerea comunicărilor privind originea limbajului. Interdicția nu a fost ridicată niciodată, iar Vendryes o justifică prin „dorința de a se pune în gardă împotriva discuțiilor pasionate, incompatibile cu obiectivitatea științei”[23]. Cu siguranță, Rosetti cunoștea bine acest lucru, reafirmat adesea în istoria lingvisticii moderne (să nu uităm că lingvistul român își luase doctoratul chiar la Paris). N-ar fi exclus ca tocmai „greșeala” aceasta să fie o strategie ingenioasă de a face o concesie (ridicolă) ideologiei marxiste, care venea cu „rezolvarea” la o problemă neresolvabilă din principiu și, ca atare, neștiințifică. Însă nici nu avem dovezi pentru a putea susține această idee.

În esență, Rosetti rămâne saussurian, chiar dacă folosește în discuția sa termenul *noțiune*, în locul celui de *concept*, probabil tot din dorința de a ascunde înrâurirea lui Saussure. *Conceptul*, folosit de lingvistul elvețian, avea avantajul de a păstra neîntreruptă tradiția reflecțiilor lingvistice: scolastici (pornind de la stoici) credeau că *verba significant res mediantibus conceptibus* („cuvintele semnifică lucrurile prin intermediul conceptelor”). În același spirit, folosește și Rosetti, *mutatis mutandis*, termenul *noțiune*.

2.4. Așadar, în concluziile sale, Rosetti „greșește” în punctele 5-6 (v. *supra*, 2.2.). La rigoare, orice cuvânt apare prin convenție. La întrebarea aceasta a răspuns chiar Aristotel (și Coșeriu îi dă dreptate), mutând discuția din planul cauzalității în cel al finalității (nu „de ce?”, ci „în ce scop?”): cuvintele sunt convenții, sunt sunete intenționale, deci simboluri. Astfel, până și onomatopeele, deși urmăresc să imite sunete sau zgomote din natură, sunt convenționale. Un semn este motivat doar istoric, în sensul că este instituit prin tradiție.

3. Pentru a constata în ce măsură a acționat ideologia marxistă asupra lui Iorgu Iordan, cu privire la tema anunțată, ne vom folosi de câteva citate ample extrase din paginile a două cărți (una înainte de 1950 – *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”* [1943 (ed. I), 1948 (ed. a II-a)] și alta după 1950 – *Limba română contemporană* [1954 (ed. I), 1956 (ed. a II-a)]) în care cunoscutul lingvist român dezbate „problema neologismelor”.

3.1. În *Limba română actuală* [=LRA], Iorgu Iordan dedică un capitol întreg neologismelor. Se observă imediat aici că lingvistul român ia atitudine împotriva exceselor „antineologiştilor”, care, de regulă, sunt și naționaliști în problemele politico-sociale. Întrucât aceștia consideră că influențele externe sunt un pericol pentru neamul lor, rezultă că și cuvintele „străine” devin „adevărați inamici ai limbii materne neaoșe”[24]. Dar o astfel de idee este absurdă. Nu-i nimic umilitor – spune Iordan – în a împrumuta cuvinte de la alții atunci când denumesc lucruri create de alte popoare, pentru că, alături de lucruri, este firesc să fie împrumutate „și numirile corespunzătoare”: „Este imposibil să ne izolăm de restul lumii, chiar dacă am avea această năstrușnică idee”[25]. În consecință, Iordan se arată a fi partizanul neologismelor necesare.

Totodată, el remarcă faptul că „se introduc și neologisme netrebuincioase”, și nu doar în „limbaje pur tehnice”, ci și în „graiul comun”. Această situație s-ar datora, pe de o parte, specialiștilor care, din comoditate, nu-și pun problema „dacă toți termenii tehnici din ramura de activitate respectivă sunt necesari și trebuie, deci, împrumutați”, iar, pe de altă parte, scriitorilor și publiciștilor de orice fel, care dau dovadă de snobism – „din dorința de a impresiona, de a trece drept om cult, cunoscător al marilor limbi de civilizație, de «a fi la pagină» (cum se exprimă mulți din ei), de a se supune modei etc.”[26]. Totuși, o astfel de imagine nu ar trebui să producă îngrijorare pentru cel care cunoaște istoria limbii române:

„Totdeauna și pretutindeni au intrat din limbile străine foarte multe cuvinte inutile împreună cu cele absolut necesare. Dar sita vremii le-a cernut, eliminându-le treptat, fără zgomot și fără trudă! Căci *limbajul uman procedează, prin subiectele vorbitoare, întocmai ca un organism* [s.n. C.M.]: asimilează ce-i convine și înlătură ce-i poate strica sau nu-i folosește”[27].

Mai reținem, din volumul în cauză, și următoarea afirmație categorică (ce anulează, cumva, ideea de „politică / planificare lingvistică”):

„Nimeni n-are dreptul să decidă în momentul de față care neologisme trebuie să rămâie și care nu, fiindcă nimeni, oricine ar fi el, nu se poate proclama purtătorul de cuvânt al întregii mase vorbitoare. Pentru aceasta ar avea nevoie de o... delegație, pe care însă n-are cum s-o obție”[28].

3.2. Este posibil ca impresionanta (nu doar ca dimensiuni) operă *Limba română contemporană* [=LRC] să fie locul unde se recunoaște pentru prima dată, într-o lucrare de lingvistică românească, faptul că „problema [normării] neologismelor”, raportată la limba literară, ține de *politica culturii*. De data aceasta, Iorgu Iordan se vede obligat să facă unele concesii regimului politic al vremii, adaptându-și concepția referitoare la subiectul cu pricina în funcție de noile „cerințe”. Să reamintim că, în urma referatului (vezi *supra*, 1.4.2.) întocmit de către Leonte Răutu, a fost decisă, de către Iosif Chișinevski, „Epurarea Institutului de Lingvistică al Academiei” și că, alături de Al. Rosetti și Al. Graur, avusese de suferit și Iorgu Iordan. Se explică astfel de ce reputatul lingvist alege „să-i dea dreptate”, în această privință, chiar lui Leonte Răutu [29] (deși o anumită comunicare esopică poate fi sesizată printre rânduri): „Felul cum se va rezolva problema neologismelor este, cred, cel indicat, în linii generale, de către tovarășul L. Răutu în comunicarea [30] făcută la sesiunea Academiei R.P.R. din martie 1951.”[31]. Și Iordan citează un amplu fragment din comunicarea în care Leonte Răutu perorează despre dezvoltarea viitoare a limbii române (redăm doar câteva fragmente):

„Noi ne exprimăm speranța că lingviștii noștri, fără a-i repeta pe puriști [...], vor aborda *problema curățirii limbii literare de zgură și a apropierei ei tot mai mari de limba vorbită de popor*. În niciun caz nu putem fi de acord cu părerea exprimată într-o lucrare a sa de Acad. I. Iordan, care preconiza *un fel de selecție naturală a neologismelor*. [...] Totodată *trebuie îndrumată și îmbogățirea ei cu neologismele necesare*. În U.R.S.S. se duce cu mare avânt activitatea de îmbogățire a limbii naționale cu noi termeni speciali. Numai în Letonia sovietică, comitetul special constituit în acest scop *a aprobat aproape 40 [de] mii de termeni noi din diferite domenii ale științei și tehnicii*.”[32].

La o privire atentă, se vede că, de fapt, Iorgu Iordan nu a renunțat la ideile sale mai vechi. Dovadă că se autocitează în LRC, reluând un paragraf din LRA (acela în care afirma că „limbajul uman procedează, prin subiectele vorbitoare, întocmai ca un organism”[33] [v. *supra*, 1.]), chiar dacă preia sintagma „selecție naturală” (pe care o socotește „foarte potrivită”) din critica pe care i-o face L. Răutu. Istoria limbii române – susține savantul în continuare – ne arată că idiomul nostru, în diverse etape ale dezvoltării sale, sub diverse influențe sau stăpâniri, a fost invadat de numeroase slavonisme, turcisme, grecisme inutile care, în majoritatea cazurilor, au avut o existență efemeră, dispărând fără de urmă. Prin urmare, același lucru ar trebui să se întâmple și cu „nenumăratele cuvinte franțuzești din vremea noastră introduse fără nevoie, numai din spirit de imitație și din dorința de a impresiona pe cititori”.

Să se observe, de asemenea, că I. Iordan, trimițând la L. Răutu, nu spune „felul în care *ar trebui să se rezolve* problema neologismelor este...”, ci „felul *cum se va rezolva*” [din păcate? într-un mod artificial?] problema în speță: deci, nu pe cale firească, ci, pesemne, prin... „aprobări”. Mai departe, referindu-se, pe lângă neologisme, și la termenii tehnici, Iordan declară (într-o veritabilă limbă de lemn):

„[...] atitudinea noastră în această problemă [trebuie] să se conducă după *criterii politice*, de ideologie a clasei muncitoare, care a fost ținută în întineric de către regimul burghezo-moșieresc și are nevoie, în interesul întregului popor, să se lumineze, să învețe și să se cultive, spre a putea construi socialismul în patria noastră...”[34].

Politica culturii este atrasă și ea în discuție, dar interesant este că cel care a afirmat că problema neologismelor intră în sarcina acesteia nu a fost un lingvist, ci un publicist, Lothar Rădăceanu (fost ministru al muncii în regimul comunist), prețuit de Iordan pentru poziția sa singulară printre ceilalți gazetari / publiciști care judecau chestiunea neologismelor din perspectivă puristă, naționalistă:

„Singurul publicist român care a avut în problema neologismelor o atitudine principială justă este L. Rădăceanu. Iată ce spune el în articolul «Despre problema neologismelor» (*Gândul vremii*, ianuarie 1938, p. 1): «Întrebarea aceasta nu trebuie însă pusă din punct de vedere al filologiei academice. Pentru filologie, limba nu este decât un fenomen obiectiv, ca atâtea altele, care trebuie studiat și cercetat, ale cărui legi de ființare și dezvoltare trebuie descoperite, dar față de care nu încap altă atitudine decât aceea a cercetătorului perfect dezinteresat... Orice amestec conștient al omului și orice intervenție organizată a societății pentru a îndrepta limba pe un anumit făgaș de dezvoltare nu pot fi pentru filologie decât noi aspecte în acest fenomen complex care este limba și a cărei studiere aprofundată este menirea ei. *Aprecierile însă asupra îndreptăririi sau folosului cutărei intervențiuni conștiente în ceea ce se numește, fără prea mult temei, evoluția organică a limbii iese din sfera de competență a filologiei. Ele sunt exclusiv de domeniul politicii culturale, care, prin definiție, are menirea de a îndrepta cultura într-o anumită direcție*, nu de domeniul științei, care are a constata și cerceta, nu a aproba sau dezaproba».”[35].

Desigur, față de cele afirmate de L. Rădăceanu, Iordan are și o serie de obiecții, în general întemeiate, pe care le precizează într-o consistentă notă de subsol:

„Partea finală a acestui citat, care exprimă ideea, foarte justă, că *problema neologismelor este o problemă de politică culturală* (căci se leagă strâns de ridicarea nivelului intelectual al maselor) păcătuiește prin afirmația (care ar putea fi numai ironică sau prezentată din punctul de vedere, greșit, al lingviștilor) că știința trebuie să se limiteze la constatarea și cercetarea faptelor, renunțând la aprobarea și dezaprobarea lor. Când este vorba de fenomene naturale, se înțelege că omul de știință nu trebuie (nici nu poate) să ia atitudine față de ele. Fizicianul constată și cercetează trăznetul, chimistul urmărește combinațiile de corpuri, pentru a vedea cum se produc ele și după ce legi se conduc etc. Dar în cazul fenomenelor sociale, printre care se număra limba, omul de știință, presupunând că vrea să fie așa zicând obiectiv, ba chiar se silește în acest sens, prin forța lucrurilor ia, nu se poate să ia [sic!], atitudine față de ele, fiindcă științele sociale (deci și lingvistica) sunt ideologie, sunt produsul mentalității de clasă.”[36].

Și, totuși, Iordan consideră, în mod surprinzător, că așa-numita „problemă a neologismelor” ar trebui rezolvată printr-o „discuție publică”[37] la care să fie invitate toate categoriile sociale:

„Discuția de până aici arată că a existat și continuă să existe o problemă a neologismelor, care a fost numai pusă, de obicei incidental, neorganizat și, aproape totdeauna, greșit. Rezolvarea ei n-a încercat-o în trecut nimeni, urmând să se producă de la sine, pe calea «selecției naturale». [...] *Problema trebuie pusă în discuție publică, la care să participe lingviști, scriitori și reprezentanți ai diverselor instituții de cultură, întreprinderi și organizații de masă, pentru ca toate categoriile sociale să-și spună cuvântul*. Limba este creația întregului popor și mijlocul cel mai important de comunicare în viața societății. De aceea, problemele ei interesează întreaga societate și la rezolvarea lor trebuie să participe reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale.”[38].

3.3. După toate aceste citate, simțim nevoia unor observații și precizări:

3.3.1. Discuția evidențiază că, înainte de instalarea regimului comunist, atitudinea „antineologistă”, puristă, se datora unui puternic spirit naționalist provenind mai ales din partea gazetarilor / publiciștilor. După venirea comuniștilor, politica lingvistică în această

chestiune devine una de „curățire a limbii literare de zgură și a apropiării ei tot mai mari de limba vorbită de popor” (L. Răutu), acțiune motivată de ideea că „dacă limba manifestă indiferență față de clase, în schimb clasele sunt departe de a fi indiferente față de limbă”[39]. „Zgura” ce trebuia eliminată nu era altceva decât „jargonul de salon al claselor dominante” a cărui „influență nefastă” acționase în ultimele decenii asupra „limbii române literare” (*idem*).

3.3.2. Leonte Răutu, atunci când abordează „problema neologismelor”, se referă, fără echivoc, doar la „limba română literară”, pe câtă vreme Iorgu Iordan pare să aibă în vedere mai degrabă limba istorică, cu toate varietățile ei stilistice, ceea ce mută problema într-un alt plan. Când vine vorba de limba exemplară (ce reprezintă o „construcție” la care se lucrează permanent pentru a fi eficientă în activitățile comune: educație, administrație, presă etc.), „soarta” acesteia nu trebuie să-i fie indiferentă lingvistului, care are datoria de a elabora reguli pentru normarea ei[40].

3.3.3. Încă din 1938, L. Rădăceanu nu agreea formula „evoluția organică a limbii” („...ceea ce se numește, fără prea mult temei, evoluția organică a limbii...”, v. *supra*, 3.2.), considerând-o neîntemeiată. Și pe bună dreptate, întrucât limba este un obiect cultural, și nu unul natural. Metafora limbii ca organism (care se naște, se dezvoltă și moare) provine de la neogramatici. Iordan – care avea și o pregătire de neogramatic – folosește cu plăcere această analogie („limbajul uman procedează [...] întocmai ca un organism”) când vorbește despre dispariția neologismelor inutile, însușindu-și, totodată, și sintagma „selecție naturală” întrebuintată de L. Răutu. Și totuși (după cum o dovedește fragmentul deja citat) lingvistul român este conștient de diferența dintre „fenomenele naturale” și „fenomenele sociale” și de modul în care omul de știință se raportează la ele. Astfel, în cazul celor din urmă, specialistul poate (și are datoria) să ia atitudine față de ele.

3.3.4. În mod straniu, deși admite punctul de vedere al lui L. Rădăceanu (care confundă însă filologia cu lingvistica), potrivit căruia „problema neologismelor” aparține de drept politicii culturale, dar susținând, în același timp, că lingvistului îi este permis să intervină în dezvoltarea limbii, Iordan minimizează rolul acestuia, afirmând că o astfel de chestiune „trebuie pusă în discuție publică”. El revine, de fapt, în acest fel, la ideile din LRA, când afirma că „nimeni n-are dreptul să decidă în momentul de față care neologisme trebuie să rămâie și care nu” (v. *supra*, 1.). Dubla negație s-a transformat în afirmație: de la „*nimeni n-are dreptul...*” s-a ajuns la formula „toate categoriile sociale [trebuie] să-și spună cuvântul” (v. *supra*, 3.2.). Raportată la problema discutată, formularea contrară înseamnă, de fapt, paradoxal, același lucru.

3.3.5. Iordan apreciază că „problema neologismelor” a fost doar pusă „de obicei incidental, neorganizat și aproape totdeauna greșit” (*ibid.*), fără să se încerce și rezolvarea ei, dar, cel puțin în privința punerii problemei, greșește flagrant, fiindcă Sextil Pușcariu tratase exemplar chestiunea, cu câțiva ani înainte, într-un capitol întreg (*Influențe culturale* – 45 de pagini!) din a sa *Limba română I. Privire generală* (1940). Atât „progresistul” Al. Graur, cât și „reacționarul” S. Pușcariu sunt amintiți[41] pentru faptul că au avut o poziție justă față de pătrunderea neologismelor în limbă (*à propos* de „selecția naturală”), deși atitudinea lor izvoră din doctrine politice diferite. Trebuie să avem în vedere însă contextul în care scria Iorgu Iordan, context care nu-i permitea să trimită la ideile unor lingviști neagreați de putere la acel moment.

4. Concluzii generale. Nu se poate afirma că Iorgu Iordan, sub presiunea unui context potrivit adevărului științific, s-ar fi „dezis” de ideile sale mai vechi. „Compromisurile” pe care le-a făcut în privința problemei neologismelor (și a terminologiei) sunt doar de suprafață, el păstrându-și – dincolo de niște formulări menite să fie pe placul regimului politic de atunci – concepția pe care a avut-o la început și care continuă să reziste în scrierile sale și printr-o veritabilă comunicare esopică. În ceea ce-l privește pe Al. Rosetti, acesta ajunge să susțină, într-o a doua fază, o idee neștiințifică referitoare la natura și originea

semnului lingvistic, din dorința de a-și adapta concepția la ideologia marxistă. Este dificil de estimat în ce măsură credea Rosetti în cele susținute pe această linie. Cu vremea, ar fi putut să se devină convins de justetea propriilor afirmații. Pe de altă parte, nici nu putem dovedi că avem de-a face, în acest caz, cu o minciună (și, ca atare, cu o eventuală manipulare prin dezinformare a cititorilor). Fiindcă, în definitiv, ce înseamnă a minți? Răspunsul ni l-a dat, cu mai bine de 1500 de ani în urmă, Sf. Augustin: „Prin intenție, și nu prin adevărul sau falsitatea lucrului însuși trebuie să judecăm dacă se minte sau nu se minte [...]. Se poate minți spunându-se adevărul [...]. *A minți înseamnă a vorbi împotriva gândirii proprii cu intenția de a înșela...*”[42].

Opiniile lui Iorgu Iordan despre problema neologismelor sau, mai bine zis, modul în care punea el problema acestora, ar putea trece astăzi drept o greșeală, deoarece el avea în vedere limba istorică (pe care o asemena unui organism), și nu limba literară (în sensul de limbă standard sau exemplară), cum s-ar fi convenit, minimalizând rolul / implicarea lingvistului în această chestiune și desconsiderând importanța politicii lingvistice. Dar era o greșeală în care (cu o încăpățănare tipică, de țaran moldovean, am zice) credea. Este, fără îndoială, curios cum de persistă Iordan într-o concepție perimată[43], în vreme ce Rosetti (obișnuit să probeze afirmațiile sale cu dovezi concrete) ajunge să susțină un lucru neverificabil științific.

În orice caz, numai cine a trăit și a pățimit în respectiva epocă poate înțelege, în întreaga dimensiune a faptelor, că mai toate compromisurile pe care cei doi lingviști le-au făcut nu sunt [chiar atât de] condamnabile, întrucât au reprezentat prețul plătit pentru menținerea altor valori, poate mai importante[44]. Eugeniu Coșeriu afirma că imperativul categoric al omului de știință este acela de „a spune lucrurile așa cum sunt” (Platon), chiar dacă a-l respecta duce la „sacrificiul securității persoanei și al libertății personale”[45]. Iată însă ce declara același savant, cu înțelegere, despre astfel de situații: „Când lumea în străinătate spunea: «cutare, ce-a făcut cutare...? Dintre lingviști... Rosetti... Ce-a făcut cutare și ce-a făcut acesta?» Ziceam: dar dumneata ce-ai fi făcut, dacă ai fi fost acolo? Cine știe?! Nu te-ai fi prostituat? Cine știe? Așa că [...] am avut norocul de a nu trebui să mă prostituez, pe când cei care au rămas aici au fost puși în situația asta și acest spălat al creierilor a fost așa de tare, că unii s-au și lăsat convinși.”[46].

Ar mai fi ceva de adăugat. În istorie sunt înregistrate destule cazuri în care oameni de știință au murit ori au suferit pentru o idee. Și, ceea ce este trist, de multe ori respectivele idei s-au dovedit mai târziu a nu fi adevăruri absolute, ci chiar erori, iar jertfa acelor oameni ne pare astăzi inutilă. E adevărat, totuși, că asemenea erori s-au petrecut în special în științele naturii, unde ipotezele se verifică sau nu, în cele din urmă. În schimb, în științele umaniste sau ale culturii, greșelile grave se produc mult mai rar, întrucât există acea „cunoaștere originară” (Husserl), adică o intuiție sigură, cu privire la activitățile sau obiectele pe care le produc oamenii, de la care pornim în cercetările noastre. De aceea, poate că mai firesc ar fi să se spună: „Pentru o idee nu trebuie să mori, pentru o idee trebuie să trăiești!”.

Note:

[1] Despre acestea, iată comentariul ironic al lui Stalin: „N.I. Marr defăimează cu multă zarvă metoda istorică-comparativă ca fiind «idealistă». Trebuie însă să spunem că metoda istorică-comparativă, cu toate lipsurile ei grave, este totuși mai bună decât analiza realmente idealistă a celor patru elemente ale lui N.I. Marr, deoarece prima îndeamnă la muncă, la studiul limbii, pe când a doua îndeamnă doar să zaci pe cuptor și să ghicești în cafea despre cele patru faimoase elemente.” (Stalin, I.V., *Marxismul și problemele lingvisticii*, Editura Partidului Muncitoresc Român [București], 1950, p. 35).

[2] Stalin, care era de altă părere, anticipa și un fel de globalizare lingvistică: „Aici vom avea a face nu cu două limbi, din care una este înfrântă, iar cealaltă iese învingătoare din luptă, ci cu sute de limbi naționale, din care, în urma colaborării îndelungate economice, politice și culturale dintre națiuni, se vor forma la început limbi unice zonale, foarte îmbogățite, iar limbile zonale se vor contopi apoi într-o singură limbă comună internațională, care, desigur, nu va fi nici germana, nici rusa, nici engleza, ci o limbă nouă, care a absorbit în sine cele mai bune elemente ale limbilor naționale și zonale.” (Stalin, *op. cit.*, p. 55).

[3] Robins, R.H., *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Polirom, Iași, 2003, pp. 278-279.

[4] *Ibidem*, p. 279.

- [5] Cf. Mounin, Georges, *Istoria lingvisticii*, Editura Paideia, București, 1999, p. 308.
- [6] *Ibidem*, pp. 310-311.
- [7] Graur, Al., Wald, L., *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Științifică, București, 1961, p. 142.
- [8] *Ibidem*, pp. 142-143. Pentru o prezentare a marxismului „ortodox” în lingvistică de până la intervenția lui Stalin, vezi Coseriu, Eugeniu, *Glottologia e marxismo*, în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese”, 1950, II, 1, pp. 25-29.
- [9] „Cum vorbim” a fost suprimată în 1952, în locul ei fiind înființată revista „Limba română”.
- [10] Dumistrăcel, Stelian, *Lupta în jurul literei â și demnitatea Academiei Române* [autoeditare], Iași, 1993, p. 19.
- [11] *Ibidem*, pp. 19-21.
- [12] Documentele, din care vom prelua unele fragmente, au fost reproduse în „Ziua”, nr. 4378, 1 noiembrie 2008, de către Vladimir Alexe.
- [13] O imagine de ansamblu asupra epocii de tristă amintire și a modului în care Iorgu Iordan și Al. Rosetti încercau să-și mențină verticalitatea umană și științifică (a lor, dar și a discipolilor!) în acele vremuri ne-o oferă Marius Sala (el însuși „scutit” de Rosetti de la a folosi vreodată în vreo lucrare citate din „Învățații” marxiști) în *Cei doi stâlpi ai înțelepciunii* (Discurs de recepție rostit la Academia Română pe 06.01.2006), în „Limba română” (Chișinău), anul XVII, 2007, nr. 4-6, pp. 119-136.
- [14] Rosetti, Al., *Filosofia cuvântului*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1946, pp. 9-16.
- [15] *Ibidem*, pp. 15-16.
- [16] Că lucrurile nu stau chiar așa, o dovedește E. Coșeriu. Ne permitem să cităm din opera savantului câteva fragmente edificatoare în această privință: „Limbaul este condiție și formă a gândirii conceptuale (gândirea conceptuală există doar pe baza și prin medierea limbajului), dar în sine însuși nu este nimic «gândit».” (Coșeriu, Eugeniu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2009, p. 157); „De altfel, între limbaj și gândire raportul nu este de determinare, ci – ca să zicem așa – de posibilitate: gândirea nu este determinată de limbă, ci «este făcută posibilă» de către limbă. Totodată, gândirea depășește limba și trece de la limbă la realitate.” (Coșeriu, Eugeniu, *Lingvistica integrală*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 167). În acest sens, este interesantă clasificarea gândirii pe care o face Coșeriu prin raportare la limbaj: „Gândirea se găsește înainte, în același timp și după limbaj, adică în mod ireal. Există o gândire *pre-lingvistică* pentru care nu e nevoie de cuvânt, o gândire care se prezintă prin reprezentări, fără cuvinte, și care conduce și la rațiuni practice. [...] Există apoi *gândirea lingvistică*, această gândire prin semnificații care sunt universale și care, în acest stadiu, ajung să coincidă cu ceea ce numim noțiuni sau concepte, și apoi există o *gândire post-lingvistică*, o gândire în care ne întoarcem la lucrurile deja delimitate prin limbaj și le analizăm ca atare și creăm atunci un limbaj tehnic.” (Coșeriu, Eugeniu [sic], *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2004, p. 104).
- [17] Rosetti, *op. cit.*, p. 17.
- [18] Cf. Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 1998, pp. 85-88.
- [19] Rosetti, *op. cit.*, p. 18.
- [20] Rosetti, Al., *Despre natura semnelor lingvistice* (în Rosetti, Al. *Studii lingvistice*, Editura Academiei Republicii Populare Române [București], 1955, pp. 5-9), citatul la p. 5.
- [21] *Ibidem*, p. 7.
- [22] *Ibidem*, p. 9.
- [23] Mounin, *op. cit.*, p. 15.
- [24] Iordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ediția a II-a [ediția I – 1943], Editura Socec & Co., S.A.R., București [1948], p. 465.
- [25] *Ibidem*, pp. 467-468.
- [26] *Ibidem*, pp. 470-471.
- [27] *Ibidem*, p. 471.
- [28] *Ibidem*.
- [29] Care, totuși, spre deosebire de majoritatea politrucilor ce se îndeletniceau cu „bunul mers” al culturii românești, avea o pregătire în domeniu destul de solidă.
- [30] Este vorba despre comunicarea *Problemele științelor sociale în dezbaterile Academiei R.P.R.* (susținută de L. Răutu la 25 martie 1951).
- [31] Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, ediție nouă [ediția I – 1954], Editura Ministerului Învățământului [București], 1956, p. 71.
- [32] *Apud* Iordan, *op. cit.*, p. 79. Sublinierile din acest text (ca și din celelalte) ne aparțin.
- [33] *Ibidem*, p. 70.
- [34] *Ibidem*, p. 79.
- [35] *Ibidem*, p. 72.
- [36] *Ibidem*, pp. 72-73.
- [37] Vezi și un alt fragment: „Unii [scriitori, n.n. C.M.], foarte puțini, se conduceau după idei juste, datorită legăturilor strânse cu viața și cu limba poporului. Este cazul lui Sadoveanu, de pildă, care poate fi citat ca model și din acest punct de vedere. Dar ei nu puneau problema «neologismelor» în discuție publică, ci se limitau și se sileau s-o rezolve fiecare cum putea, cu ajutorul mai de grabă al unui fel de instinct lingvistic, al simțului pentru limba maternă...” (*Ibidem*, p. 71).
- [38] *Ibidem*, p. 73.
- [39] Răutu, *apud* Iordan, *op. cit.*, p. 79. De fapt, ideea aceasta nu-i aparține lui L. Răutu, care a preluat-o, într-o formulare aproape identică, de la Stalin (*op. cit.*, pp. 13-14).
- [40] Chiar dacă acțiunile sale pot fi uneori greșite. Ne referim aici doar la sensul pozitiv al activității lingvistului, care, din perspectiva deontologiei limbajului, este justificată.
- [41] Vezi Iordan, *op. cit.* [LRC], p. 72.
- [42] Sf. Augustin, *De mendacio*, *apud* Thom, Françoise, *Limba de lemn*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 88.

- [43] Să fi urmat, oare, Iordan străvechiul adagiu al lui Cicero? Și anume: *Errare malo cum Platone quam cum istis vera* („Prefer să greșesc alături de Platon, decât să aflu adevărul împreună cu aceia [=adeptii lui Pitagora].”).
- [44] În același timp, trebuie să avem în vedere că un regim opresiv, cum a fost, mai ales, cel comunist, dispunea tot felul de mijloace prin care putea „convinge” pe cineva să respecte ideologia fixată. Unii au rezistat mai bine la acele presiuni, alții au cedat mai ușor. Un lucru este clar: rezistența omenească nu se poate calcula exact; ea este, de altfel, variabilă în funcție de structura psihică a fiecăruia.
- [45] Coșeriu, Eugen[iu], *Deontologia culturii* (în *Idem, Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, 1994, pp. 173-180), pp. 174-175.
- [46] Coșeriu, Eugeniu, *Universul din scoică* [interviuri realizate de Gheorghe Popa, Maria Șleahțișchi și Nicolae Leahu], Editura Știința, Chișinău, 2004, p. 24.

Bibliografie selectivă

- Coseriu, Eugenio, *Glottologia e marxismo*, în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese”, 1950, II, 1, pp. 25-29;
- Coșeriu, Eugeniu, *Universul din scoică* [interviuri realizate de Gheorghe Popa, Maria Șleahțișchi și Nicolae Leahu], Editura Știința, Chișinău, 2004;
- Graur, Al., Wald, L., *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Științifică, București, 1961;
- Iordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ediția a II-a [ediția I – 1943], Editura Socec & Co., S.A.R., București [1948];
- Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, ediție nouă [ediția I – 1954], Editura Ministerului Învățământului [București], 1956;
- Mounin, Georges, *Istoria lingvisticii*, Editura Paideia, București, 1999;
- Robins, R.H., *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Polirom, Iași, 2003;
- Rosetti, Al., *Filosofia cuvântului*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1946;
- Rosetti, Al., *Despre natura semnului lingvistic*, în Academician Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, Editura Academiei Republicii Populare Române [București], 1955, pp. 5-9;
- Sala, Marius, *Cei doi stâlpi ai înțelepciunii* (Discurs de recepție rostit la Academia Română pe 06.01.2006), în „Limba română” (Chișinău), anul XVII, 2007, nr. 4-6, pp. 119-136;
- Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 1998;
- Stalin, I.V., *Marxismul și problemele lingvisticii*, Editura Partidului Muncitoresc Român [București], 1950.